

ספרות לבני הנעורים

מאת אלכס זיהבי

שלא כמו באנגליה, לא נתעוררה אצלנו השאלה, האם קיימת ספרות מיוחדת לבני הנעורים, ואם אכן יש צורך בספרות כזו* עד ראשית שנות ה-70 הסתמכו החוקרים והמחנכים המעטים, שהתייחסו אל הבעיה, על ההנחה שרווחה גם באירופה, לפיה החל מגיל 12 נערים פונים לקריאת ספרות מבוגרים (אופק, גולדברג, רגבי, הנחה זו רווחה בארץ, גם כאשר במחקרים שנערכו בארצות-הברית ובארצות אחרות (קויוט, 1970; פרווס, 1973) נמצא שלמתבגרים יש צרכי קריאה מיוחדים. משהחלו להופיע בארץ רומאנים למתבגרים, דוגמת "אורי", "אליפס", "סופה בין דקלים", "חבורת עלומים", "לאהוב עד מוות", נוצרה עובדה — ענף מיוחד של סיפורת, המכוון בעיקר למתבגרים החל להתפתח. ההיענות הרבה של הקוראים, ואולי גם איכותם הספרותית המתקבלת על הדעת של רוב הספרים, ואי-חריגתם מן הנורמות המקובלות, גרמו לכך שהתופעה תתקבל כמובנת מעצמה, בלי שחזרה לבחינה עיונית כלשהי. הצלחתה של ספרות זו, אשר בעשור הקודם סירבו להוציאה לאור (וידוע סיפורה של א' שטרייט-וורצל, אשר כתב-ידו של "אורי" הוחזר לה על-ידי מו"לים ידועים בטענה שאין קונים לספרים "עבים" לבני-הנעורים), עוררה אצל סופרים ידועים צורך נסתר להציע משהו מיוחד, לרוב פרק אוטוביוגראפי, לבני הנעורים. לצד "סומכי" של עמוס עוז, אשר הופיע ללא קשר עם תופעה זו, נכתבו וראו אור "אהבת נעורים" של א' מגד, "בדרך לגימנסיה" של א' אופק (אשר פירסם זמן קצר קודם את הגירסה, לפיה בני 12 ומעלה פונים לקריאת ספרי מבוגרים), "פגיעה ישירה" של דבורה עומר ו"החצר השלישית" של בנימין טנא (ספר מופת, אשר לא זכה, לצערי, להערכה הראויה) וספרים אחרים. מאז ראשית שנות ה-70 נוספו למדפי המתבגרים עשרות אחדות של רומאנים ונובילות, ואלה הצטרפו לספרים בודדים שנכתבו קודם לכן.

* לנושא זה הוקדש כרך של דיונים שיצא לאור ב-1979 (קנדי, 1979).

לפני שנדון במאפייניה של ספרות זו, ראוי לבחון, אם אכן היא עונה על צורך אמיתי של קוראים. נוסף לתשובה הנשענת על נסיון מצטבר של מו"לים, מורים וספרנים הטוענים, שיש דורש לספרים מסוג זה (וראוי היה לבחון בחינה מדויקת ושיטתית עד כמה הם נדרשים ועל-ידי מי), העוסקים בהפצת הספר, מדגישים כי עד שלא התפתח ענף זה, התקשו מתבגרים למצוא ספרים מעניינים, אשר עונים על צרכי הקריאה שלהם (הומר, סנדברג 1979), לכן ראוי לנסות ולבחון מה הם צורכי הקריאה של המתבגר הצעיר, ומה עמד לרשותו במעבר מקריאת ספרות ילדים לקריאת ספרות קאנונית, או בלשון פופולארית יותר — ספרות שנכתבה למבוגרים.

בעת המעבר מילדות לנעורים אין מתחולל שום שינוי מהפכני ברמת הבנת הנקרא של הקורא, במיומנותו בקריאת טקסטים המתייחסים אל רבדי משמעות אחדים בריזמנית, ובוודאי שלא בנסיון החיים שלו. לעומת זאת, הוא נקלע לאי-שקט פיזי ונפשי, המשפיע על מידת הריכוז שלו ומגביל את נכונותו לקרוא טקסטים אשר עונים על צרכים מידיים, בעלי תבנית ברורה והכתובים ברצף אחד; הוא מתמודד עם מערכת בעיות חדשה הן מתחומי זהותו האישית, שינוי יחסו למבוגרים הקרובים אליו והתעוררות צרכים חברתיים חדשים, והן כתוצאה מן הפער הנוצר בין התפתחותו השכלית והגופנית לבין המשך התייחסות הסביבה אליו כאל ילד. כן משתנים הרגלי בילוי הפנאי שלו, והוא מרבה לבלות בקבוצה מחוץ לבית, יותר מכל בן קבוצת גיל אחרת (אדוני ושדמי)4. מכל הנרמז כאן ברור, שמעטים הם הספרים, אשר נכתבו למתבגר, העשויים להיות קומוניקטיביים עבורו ולענות על צרכיו ללגיטימציה של מצבו ולהכרת עצמו. אמנם, קיימת ספרות שלמה על התבגרות, רומאנים על חניכות, דוגמת אלה של ת' מאן, ר' מוסיל, ה' הסה, או מריו יוסה, אולם, זו נכתבה מלכתחילה מנקודת תצפית של כותב, אשר בוחן היבטים מסויימים של תהליך ההתבגרות השלם של הגיבור, ולא דווקא את אלה המעניינים קוראים צעירים. עלילתם של רוב הספרים הללו מורכבת ולשונם עמוסה כך, שגם הספרות הקאנונית, אשר עוסקת בנושאים המעסיקים לכאורה את המתבגר, אינה עונה על צרכיו.

קיימים ז'אנרים מעטים, לא קאנוניים, שהם מעין מוטבציות של ספרות הילדים — אלה נותרים קומוניקטיביים לקוראים בגיל זה. כוונתי לסוגים מסויימים של ספרות-הבלש והמדע הבדיוני (בעיקר הפשטנים) ולרומאנים מסויימים מן הז'אנר של "הרומאן הרומאנטי". ז'אנרים אלה עונים חלקית על צרכים של קבוצות קוראים, אבל אינם מעניקים את אותה חוויית קריאה מספרות טובה שזכו לה בילדותם. ההזדקקות המעטה, יחסית, לז'אנרים אלה כיום (וזכורה להיטותם של מתבגרי שנות ה-40 וה-50 ל"רומן הזעיר" ול"בלש" וכי) מוסברת בכך שיש לה תחליף. מה שספרות זו יכולה להציע למתבגר, מגיע לביתו בשפע על-ידי הטלוויזיה,

על-ידי חלק ממוספי העיתונים ועל-ידי שבועונים למיניהם, ואילו צורכיהם העמור-קים אינם נענים.

מעשרות מחקרים על הרגלי הקריאה וצורכי הקריאה של צעירים בראשית תקור-פת התבגרותם, ובשיאה (חלק מהם רוכז בספרה של קוויט 1970, מחקר משווה מעניין ב-9 ארצות הוכן ע"י פרוס, 1973), מסתמן באופן כללי, שבנים נוטים לקרוא טקסטים, שהיסוד הלא-בדיוני דומיננטי בהם, או ליתר דיוק — טקסטים החוש-פים קטעי מציאות לא-מוכרים, פעילות פיזית והתמודדויות פיזיות, הכתובים במתכונת של רפורטז'ה, ביוגרפיה או אוטוביוגרפיה, או במתכונת ספרי עלילה "מציאותיים" (משום כך, חביבים עליהם ספרי אליסטר מקלין וג' פלמינג; ואצלנו — ספרי "העליון, א' קהלני וספרים דומים). בנות נוטות לקרוא ספרות בדיונית, שעניינה תמורות ברגשות, יחסים בינו לבניה ויחסים בתוך המשפחה — כשאופיי-נית להן הנטייה לטקסטים תבניתיים. יחד עם זאת, שכיתה יותר ויותר התופעה של בנות ה"חודרות" לתחומי הקריאה של הבנים, וקוראות ספרות פעולה לא-בדיונית. המשותף לספרים המועדפים על-ידי הקוראים משני המינים הוא, שעל-י-לותיהם גלויות ובעלות רצף אחד, שהמציאות המעוצבת בהם מתווכת היטב ושלש-נם אינה טעונה קונוטאציות ספרותיות, ואינה עמוסה רבדי משמעות.

ממצא אחר חשוב הרבה יותר עשוי להסביר את פריחתה של הספרות לבני הנעורים בארצות-הברית ואצלנו. מתבגרים משני המינים להוטים לקרוא סיפורת אשר עוסקת בעולמם חרף המתירנות שפשתה באמת או רק לכאורה בחוגים רחבים של האוכלוסיה המערבית, וחרף העיסוק הגלוי בבעיות ההתבגרות המינית והחבר-תית. רוב המתבגרים מוצאים את עצמם מתמודדים לבד עם בעיותיהם, כשהם אינם מצליחים להידבר עליהן עם דמויות משמעותיות עבורם, דוגמת הורים, מדריך או מחנך ההופך מושא הזדהות, וודאי שלא — עם בני גילם*. יתר-על-כן, נראה שדווקא בעשורים האחרונים גוברות תופעות הניכור בתוך המשפחות, והתמוטטותן של מערכות החינוך הלא-פורמאלי גורמת שיעלמו דמות המדריך או המחנך, המחליף את ההורים בעת המעבר לבגרות. הצורך בלגיטימציה של רגשות ושל צרכים פיזיים, בניסוח מצבים בינאישיים ובראיית תופעות ספציפיות כחלק מתהלי-כים, הוא צורך עז.

מאפייני הספרות לבני הנעורים

רוב הסיפורת לבני הנעורים כתובה במתכונת הרומאן הלא-מורכב. פעילויות וביטוי רגשות באים בה אלה לצד אלה. סיפורת זו היא ריאליסטית לרוב, ומחבריה שוקדים על שיקוף מהימן של המציאות המתוארת באמצעות מעשי הגיבורים ודיבוריהם. בהיותה מכוונת לאוכלוסיית קוראים מוגדרת, ספרות זו מתחשבת

* ביטוי מעולה למצב זה בישראל ניתן ברומאן האחרון של יצחק אורפז, "העלם", עם עובד 1984.

במגבלות קוראיה, ונזקקת ללשון קומוניקטיבית (ועד כמה תיתכן לשון טובה, עשירה ומהנה ובר-בזמן גם קומוניקטיבית, למדנו מן המיטב של ספרות הילדים העברית והעולמית, למשל: נ' גוטמן, ל' גולדברג, ב' טנא ונ' יונתן; או צ'וקובסקי, מילן, לינדגרן ומולודובסקי), כן היא נזקקת למיליה מוכר מן הניסיון הישיר או העקיף. בתור שכזו היא עונה על צורכי הקריאה של בנים ובנות, ונקראת על-ידי שני המינים. יש להניח שתבנית הסיפור הזכורה לבנים שקראו את "אורי" או את "אליפים" כוללת יותר את פרקי הפעילות של הגיבור או הגיבורים, ואילו לבנות זכורים יותר הפרקים העוסקים ביחסים שבינו לבינה וביחסים בין הגיבורים לבין הוריהם. אולם, אלה ואלה זכו, שרגשות בדידות ומצוקה, שהימשכות אחר גירויים והתפרצויות, או שהתקשרויות לא ברורות אל בן המין השני — האופייניים למציאותם, מוצגים במהימנות, בפירוט ומתוך ייחוס חשיבות לאותם היבטים החשובים בעיני הגיבורים, משמע גם הקוראים.

פאול זינדל, סופר פורה הכותב למתבגרים, ואשר זוכה להערכה בארצות הדוברות אנגלית, טוען ב"אני מאמין" שלו (אצל קנדי), שעלילת הרומאן לבני הנעורים מתרכזת סביב בית-הספר, שהוא מרכזם החברתי של כל המתבגרים בחברה העירונית. מעניין, שגם עלילות חלק ניכר מהספרים העבריים מתרכזות סביב בית-הספר, אם כי, ותופעה זו ייחודית לרומאן הנעורים הישראלי העכשווי, רובן מתרחשות בשנות ה-40 וה-50, תקופה שבה היו מסגרות התייחסות נוספות לצעירים, דוגמת תנועות נוער וארגוני מחתרת.

עד כמה חיונית לקוראיה ספרות זו, העוסקת בעולמם של צעירים, לעיתים בראשית התבגרותם ("קיץ של צוענים", "כיתה אחת", "אורי"), ולעיתים — בשלביה המאוחרים יותר ("לאהוב עד מות", "בדרך לגימנסיה"), מתברר מכך שזו אומצה על-ידי הקורא הישראלי, למרות שלרוב אינה משקפת את המציאות הקונקרטיה הנוכחית של חיים ביישוב עירוני גדול במדינת ישראל. העלילות, ברוב הספרים, מתרחשות ביישובים קטנים, בפרברים, או במוסדות חינוך בתקופה של טרום-מדינה, וגם בחו"ל (בפולין — ספרי ב' טנא, בבגדד אצל סמי מיכאל, בהונגריה — אצל ר' קרן), אולם, מתברר שחרף השינויים הכבירים, שחלו במבנה החברה, בנורמות הרווחות בה, בדפוסי בילוי הפנאי ובסממני תרבות הנעורים, בעיותיו של המתבגר לא השתנו שינוי יסודי (כך מוסבר, אולי, כיצד אימצו צעירים במערב ואצלנו את הרומאנים של הסה), כשם שכנראה התמורות שחלו במערכות היחסים המשפחתיים והחברתיים היו קטנות בהרבה מן התמורות הטכנולוגיות, הכלכליות והמדיניות. מכל מקום, אנו עדים לסיפורת שתכניה רב גוניים ביותר: סיפורים על ההתקשרות הראשונה בינו לבינה (כמו ב"קיץ של צוענים", "סופה בין דקלים", או "קטי"), על ואריאציות של משיכה אל המין השני מינית ו"רוחנית" (ב"בדרך לגימנסיה"); סיפורים על אהבה תמימה, משיכה אל המסתורי והאלים, או אל המבוגר המשמש תחליף-אב — (אליפים) ועל אהבה בוגרת ובשלה — ("לאהוב עד מות"); אנו קוראים על מערכות מורכבות של יחסים בין בני דורות

שונים: בין בנים לבין הורים ומחנכים על רקע של מתחים טבעיים בין נטייה לפט-
רונות לבין מאבק לעצמאות ("אורי"; "אליפים"), או על רקע תמורות חברתיות
ותרבותיות (ב"הבריחה", ב"קורות כיתה אחת", ב"סופה בין הדקלים" וגם ביחסי
המנהלת עם חניכיה ב"אליפים"); מוצאים אנו סיפורים על פעילות עצמאית במ-
קום שמבוגרים נכשלו (ב"מוכרי הסיגריות מפכר שלושת הצלבים", ב"הילדים
מרחוב מאפו" וב"הסיפור על הסיפור על צ'ופצ'ה"). כן הסתמנה בארץ תופעת
סקרנות כלפי העבר הקרוב, שביטויה היה בעיקר באימוץ סיפורים ביוגרפיים,
שגיבוריהם הם דמויות חריגות, פעילות וחד-משמעיות כדוגמת וינגיט או יצחק
שדה. ספרים אלה התקבלו בין השאר, גם משום היותם סיפורי עלילה מציאותיים,
דמויי רפורטז'ה, החביבים כל כך על נערים.

מעטים עדיין הספרים העבריים, אשר מתמודדים התמודדות מורכבת, אך קומר-
ניקאטיבית, עם בעיות יסוד בחיי המתבגר, דוגמת זו שב"החצר השלישית" (שם
עומדים אב וילדיו מול שיבת האם אל אהבת נעוריה סמוך לפטירתה ממחלה
אנושה), ומגיבים באורח לא-מקובל ברומאנים סטריאוטיפים, אך מהימן מאד
פסיכולוגית, מעמיק ומשכנע. יש הבדל בין דרך הצגת הבעיה ברומאן זה לבני הנער-
רים, שערכו האמנותי אינו נופל משל טקסטים קאנוניים רבים, לבין הרומאן הק-
לאסי. ברומאן הקלאסי וגם המודרני, נושא כזה מואר מבפנים מנקודת ראותה של
הגיבורה, כשהוא מפורק לשלבי התהליך, ועיקרו — עיצוב הדינאמיקה של היחסים.
אצל טנא, לא רק שהפרק הטראגי, הכולל גם את תגובת האב (אדם ירא שמים)
מואר מנקודת ראותם של הבנים, אלא שגם זו מנוסחת לאחר מעשה, וגם
אם אין זו תגובה שגרתית — הרי ניסוחה ברור וחד-משמעי. האינטרפרטציה
המקורית והיחס העמוק למצב טראגי אינם חייבים לבוא תמיד באמצעות תיאור
מפורט המשקף זרימה של תחושות, הרהורים ותגובות — תיאור שכזה אינו נקלט
על-ידי הקורא הצעיר. הסיפור הבהיר והמובנה אינו בהכרח פשטני וסטריאוטיפי,
הוא נקלט על-ידי הקורא בגלל מתכונתו ובגלל דרך הצגתו ולא בגלל מורכבות
יחסו של המספר אל ההתרחשות.

מגבלות הקורא המתבגר נובעות, איפוא, מנסיון חייו ומנסיונו כקורא, מאי-השקט
האופייני לשלבים הראשונים של ההתבגרות ומהתמקדות התעניינותו בנושאים
מסויימים — חלקם הקשורים בעולמו הפנימי וחלקם — בסקרנותו כלפי העולם
שמחוצה לו, ובצורך שלו לבנות לעצמו תבנית חדשה של ראיית עולם. המודעות
למגבלות אלו תוחמת בפני הסופר תחומים מסויימים של תמטיקה, מחייבת אותו
למודעות, למגבלות מסויימות של לשון, להיכרות עם נסיונו הבלתי-אמצעי של
הקורא ולנסיונו המבוסס על קליטת מסרים מאמצעי התקשורת ומאמנות. אמנם,
אלו הן מגבלות, אך אין מניעה מסופרים-אומנים ליצור יצירות בעלות ערך, גם
כשהם נתונים במגבלות צורניות, לשוניות ואחרות.

יש להניח, שהימצאותה של ספרות נעורים ענפה לא רק שעשויה לצמצם את תופעת הפסקת הקריאה להנאה של מתבגרים, הנובעת, בין השאר, מהקושי למצוא ספרים, שעונים על צרכיהם, אלא שגם תחזיר לקריאה צעירים התרים אחר כלים להתמודדות עם עולמם שלהם ועם העולם הסובב.

ביבליוגרפיה

1. אופק אוריאלי, **תנו להם ספרים**, ספרית פועלים 1978. בספר זה המחבר מציג הנחות שונות.
2. גולדברג לאה, הבחינה הספרותית של ספרות הילדים, **אנציקלופדיה חינוכית**, משרד החינוך והתרבות ומוסד ביאליק 1959.
3. רגב מנחם, **ספרות ילדים, וכיצד לטפח את הקריאה בה**, משרד החינוך והתרבות ומכון סאלד 1968.
4. Adoni H., Shadmi E., The portrait of the reader as a young man, *Reading Research Quarterly*, 1, 1980.
5. Kennedy, p. (ed.) *Teenage Reading*, ward book Education 1979. שם מופיעות עבודות סנדברג, הומר וזינדל.
6. Kujoth, J. S. (ed.), *Reading Interests of Children and Young Adults*, Searevow Press 1970.
7. Purves, A., C., *Literature Education in Ten Countries*, John Wiley 1973.

ההומונימים בשירת ביאליק — (המשך מעמוד 39)

עמה האשכנזית. הילד ישמע את המנגינה הפנימית ויקלוט את מלות השיר גם אם לא יבין את כל המלים. על כן, אין רע אם בהגיעו לבית הספר, יקרא לפניו המורה את השיר גם בהטעמה אשכנזית, נוסף על הקריאה בהברה הספרדית ש־ היא שמובנת לו, ויפרש את הטעון פירוש. כך יישמר מישחק המלים ההומונימיות ויעשיר את לשון הילד מתוך הנאה.

מכאן, לדעתי, מוטל על המורה או ההורה המצוי בשירה, תפקיד של מתווך בין השירה לבין הילד. כדי להעמיד את הילד על יופיה של שירה, לגרום לו הנאה ולהעשיר את אוצר לשונו, אנו כבר קור־אים לפניו יצירות ספרותיות בגיל הרך, ומנתחים את השירים בהגיעו לבית הס־פר. **קריאת שיר היא החייאתו מחדש על כל מרכיביו**; קריאת שיר של ביאליק תהיה שלמה יותר רק אם תיקרא בהט־

לאה חובב